

Andri Snær Magnason (Island)

Básník, prozaik, autor knížek pro děti, narozen 1973 v Reykjavíku. Významným způsobem se angažuje v boji proti klimatickým změnám. Držitel Islandské ceny za literaturu — za knihu "Draumalandið — Sjálfshjálparbók handa hræddri þjóð" (2006, Země snů — Svěpomocná příručka pro vystrašený národ) a dětskou knížku "Sagan af bláa hnettinum" (1999, *Příběh Modré planety*). V roce 2016 horký kandidát na prezidenta své země, z devíti kandidátů skončil třetí. Česky vyšly jeho knihy "Truhla času" (2021) a "O času a vodě" (2022) – v obou se dotýká budoucnosti naší planety tváří v tvář probíhající přírodní katastrofě. Jeho poselství je jasné, co nezachráníme my, nezachrání nikdo jiný. Jeho knihy byly přeloženy do více než třiceti jazyků.

O jazyce klimatických změn

Postřehy z *Času a vody* Andriho Snæra Magnasona

1. Bílý šum klimatických změn

Během příštích sta let dojde k fundamentálním změnám v charakteru vody na naší Zemi. Roztají ledovce. Zvedne se hladina oceánů. Rostoucí globální teploty povedou k suchu a záplavám. Hodnota pH v oceánech se promění takovou měrou, jakou svět za posledních padesát milionů let neviděl. K tomu všemu dojde za života dítěte, které se narodí dnes a dožije se věku mé babičky, devadesáti pěti let.

Pokud se potvrdí předpovědi vědců tykající se budoucnosti oceánů a atmosféry, budoucnosti povětrnostních systémů, budoucnosti horských ledovců a pobřežních ekosystémů, musíme si položit otázku, jaká slova dokážou tato nesmírná témata postihnout. Jaká ideologie si s nimi poradí? Co bych si měl přečíst? Milтона Friedmana, Konfucia, Karla Marxe, Zjevení Janovo, Korán, vědy? Jaká slova jsou nejvhodnější?

Nejmocnější procesy planety opustily geologický čas a přešly na lidský. Ke změnám, jejichž průběh dříve trval stovky tisíc let, nyní dochází během jednoho století. Je to mytologická rychlost – ovlivňuje veškerý život na Zemi, ovlivňuje kořeny všeho, co si myslíme, co si volíme, co tvoříme a v co věříme. Ovlivňuje každého, koho známe, a každého, koho milujeme. Stojíme tváří v tvář změnám, které jsou složitější než většina toho, čím se naše mysl běžně zabývá. Tyto změny přerůstají všechny naše předchozí zkušenosti, přerůstají většinu jazyka a metafor, které používáme k popisu naší reality.

Přirovnějme toto dění k pokusu zaznamenat zvuky vybuchující sopky. U většiny přístrojů dojde ke zkreslení – není slyšet nic než bílý šum. Pro mnoho lidí je obrat „klimatická změna“ pouze bílým šumem. Je snazší utvořit si názor na menší záležitosti. Dokážeme porozumět ztrátě něčeho cenného, porozumět tomu, když někdo zastřelí zvíře, když náklady na projekt přerostou schválený rozpočet. Ale když dojde na něco nekonečně velkého, posvátného, na věci stěžejní pro náš život, neexistuje přiměřená reakce. Jako by náš mozek takový rozměr nedokázal pojmout.

Ten bílý šum nás klame. Čteme titulky novin a myslíme si, že rozumíme jejich slovům: „tání ledovců“, „rekordní vedra“, „acidifikace oceánů“, „rostoucí emise“. Pokud mají vědci pravdu, znamenají tato slova události vážnější než vše, k čemu v lidských dějinách až dosud došlo.

Pokud bychom takovým slovům plně rozuměli, změnila by naše jednání a rozhodnutí. Vypadá to však, že 99 % smyslu těchto slov zaniká v bílém šumu. Slova používáme k tomu, abychom rozuměli světu, ve kterém žijeme. Slovy mu propůjčujeme význam, vypravujeme v nich příběhy, vysvětlujeme jimi věci. Ale jaká slova jsou dost velká na to, aby sdělila vědecké poznatky o tom, jak ovlivňujeme veškerou vodu na zemi, veškerý zemský povrch, celou atmosféru planety – enormnost tohoto tématu vstřebává všechnen význam. Nedokážu řádově zvětšit slova, jako se zvětšují čísla, nemůžu za slovo prostě přidat několik nul, „000“, a udělat ho tisíckrát větším, než bylo. Nemůžu říct, že jde o dvanáctimístně vážnou věc. KDYŽ BUDU PSÁT VELKÝMI PÍSMENY SE TŘEMI VYKŘIČNÍKY!!!, lidé se mi vysmějí a budou si myslet, že jsem se zbláznil. Možná si to téma dokážeme přiblížit jen v kontextu našich nejdůležitějších slov. Svátost. Láska. Babička. Žijeme v době onoho starého čínského přísloví, které je určitě špatně přeložené, ale i tak se sem hodí: „Ať žijete v zajímavé době.“

Ve slovech přemýšlíme, jsou základem všeho, osvěty a propagandy. V následujících čtyřech článcích budu o slovech mluvit.

2. Sorgblíðni/Angurværð

Myslíme si, že slovům se dá snadno porozumět, že jejich pochopení je nám vlastní, že svět, který vnímáme a chápeme prostřednictvím novin a knih, je světem, který vnímáme a chápeme. Není to tak jednoduché. Vůbec. Máme například ve zvyku nechat výrazy typu „globální oteplování“ proplout kolem nás, zatímco na mnohem méně důležitá slova reagujeme. Kdybychom do nejmenšího detailu dokázali vnímat, co slova „globální oteplování“ obsahují, fungovala by jako hrozba v pohádkách: vyvolávala by v nás hrůzu. Může trvat desetiletí, dokonce staletí, než lidé pochopí nová slova a koncepty.

Pastor Hallgrímur Pétursson je považován za jednoho z mistrů islandské poezie. Jeho *Pašijové hymny* vyšly poprvé tiskem v roce 1666. Třicátý hymnus začíná slovy: „Slyš, má duše, tuto hříšnost! Svědomí mělo zasáhnout.“ Slova tohoto verše – „duše“, „hříšnost“, „svědomí“ – hrála v kultuře této doby stěžejní úlohu. Po staletí představovala ryzí moc v rukou církve a vládnoucí třídy. Lidé se vyznávali ze své hříšnosti, očišťovali své svědomí a svým věčným duším zabezpečovali místo v nebi tak, že církvi odevzdávali všechn svůj majetek. Tato slova však neexistovala vždy. V devátém století, za vikingské éry, kdy došlo k osídlení Islandu, by Seveřané Hallgrímurovým veršům pravděpodobně nerozuměli. „Duše“, „hříšnost“ a „svědomí“ vstoupily do jazyka spolu s příchodem křesťanství kolem roku 1000. Tato slova by dobyvačným Vikingům nic neříkala. Přepadali a drancovali a svědomí ani hříšnost je netrápily. Čest a respekt se odvíjely od přepadání – lidé neměli odpouštět svým nepřátelům, měli povinnost se mstít. Po krveprolití možná pocítily cosi, co se nějakou malou měrou podobalo výčitkám svědomí, ale to slovo jako takové neexistovalo.

Poezie Vikingů, *skaldská poezie*, byla založena na striktních, jasně vymezených básnických pravidlech. Básně používaly jazyk a metaforu založené na severské mytologii: neříkaly loď, ale „oceánský kůň“, zemi nazývaly „Ódinovou nevěstou“ a nebe „skřetovou helmou“. Po příchodu křesťanství se básník ocitl v úzkých. Poezie samotná byla nazývána „Ódinovým darem“. Jak popíšete nového křesťanského Boha, stvořitele nebe a země, když vás jazyk nutí, abyste řekli, že to byl stvořitel „skřetovy helmy“ a „Ódinovy nevěsty“? K pochopení nových věcí použijeme staré způsoby myšlení: popis Boha mohl zpočátku užívat pouze slova typu „skřetova helma“ a „Ódinova nevěsta“, tedy být závislý na tom samém pohanském světonázoru, který křesťanství hodlalo vymýtit.

Slova ovlivňují naše emoce, naše cítění. Slova nám pomáhají uchopit naše bytí a popisují to, co nám dřímá v prsou. Slova dokážou připoutat dění, které bylo dříve neviditelné, a opatřit ho rámcem. V islandštině máme výraz popisující sladkou, ale melancholickou nostalgii, pocit, který se vám dostaví, když nasloucháte písničkě z minulosti, nejčastěji smutné, která vám cosi evokuje. Onen výraz je *angurværð*, což byste mohli doslova přeložit jako „něžnožal“. Faeřané mají stejný koncept, ale jejich slovo pro něj je *sorgblíðni*, doslova „jemnostesk“. Tyto sesterské jazyky, islandština a faerština, využily pro vyjádření stejného pocitu dva páry synonym: něžný/jemný, žal/stesk.

Nevím, jestli Faeřan pociťující *jemnostesk* cítí přesně to, co *něžnoželící* Islandčan. Nicméně těmito výrazy můžeme obohatit náš jazyk a přesněji vyjádřit spektrum svých emocí. Něžná lítost *angurværð* by mohla zachytit pocit, který se člověku rozlévá v hrudi, když se u táboráku zpívá poklidná písnička. Jemný smutek *sorgblíðni* je podobný, ale mohl by obsahovat ještě hlubší trápení, větší zármutek. A tak nám tato dvě slova dovolují vyjádřit naše pocity s větší nuancí. Když jsem se podíval na staré fotky dědečka, zmocnil se mě podivný *angurværð*. Od chvíle, co zemřel, mám v srdci *sorgblíðni*.

3. Dekonstruované Snickers

Jak mluvit o něčem, co je větší než jazyk? Jaká slova použít, když vám vědci ukážou, jak se vše v příštích sto letech změní? Jak zmizí ledovce a promění se v oceán, jak vzroste hladina oceánu a pohltí pobřežní oblasti, zatímco pH oceánu, jeho kyselost, se změní víc než za předchozích 50 milionů let? Jak chápat 50 milionů let? Jak rozumět poklesu 0,3 bodu na logaritmické škále hodnot pH? Padesát milionů let je příliš dlouhá doba, než aby se dala zaznamenat, a 0,3 pH vypadá příliš málo a příliš abstraktně, než aby šlo pochopit.

Nedávno jsem byl v restauraci, byla to jedna z mých prvních návštěv restaurace od března. Číšník nám vysvětlit, že crême brûlée došlo, ale že může nabídnout něco jiného, co nám představil jako „dekonstruované“ Snickers. Bylo to pro mě podivně legrační i symbolické. Vzpomněl jsem si, kdy jsem to slovo uslyšel poprvé. „Dekonstrukce“. Nejspíš to bylo v roce 1994, začal jsem studovat literaturu na Islandské univerzitě a náš profesor nám představoval slova a koncepty myslitelů jako Derrida a Foucault. „Dekonstrukce“, stejně jako koncepty typu „analýza diskursu“ a „marginalizace“. Vzpomínám si, jak cize ta slova zněla, skoro hloupě. Připadala mi jako nepotřebná akademická hatmatilka, která vznikla jen proto, aby mohla vyrůst vyšší akademická slonovinová věž. A teď jsem dostal dekonstruované Snickers a ve zprávách mluvili o stávce v jedné fabrice. Jakási starší paní prohlásila: „Uklízeči už nebudou *marginalizováni*.“ Trvalo to 25 let, než tato slova doputovala z akademické slonovinové věže a nyní je používal kuchař, aby popsal svůj dezert.

V posledních letech se objevilo mnoho slov. Rebecca Solnitová vymyslela *mansplaining*. Jednání muže, který vysvětluje složitý problém ženě, jako by byla dítě. Něco, co se běžně stává ženám se znalostí v oboru ze strany mužů, kteří oboru nijak zvlášť nerozumí. Rebecca tento výraz vymyslela, když jí jistý muž vysvětloval knihu, aniž by věděl, že mluví přímo s její autorkou.

A nyní příklad. Můžeme do vzduchu vypustit příliš mnoho CO₂, aniž by nám v tom bránilo jakékoliv slovo nebo zákon. Měli jsme jeden výraz, *flygskam*, letostud, ale ten nepostihoval dopad našeho působení v celé jeho šíři. Je vědecky dokázáno, že již nyní děláme potíže sami sobě, které ještě narostou v následujících desetiletích a stanou se nesmírnou zátěží pro naše děti. Ale nemáme žádné slovo, ani hashtag jako #metoo, které by postihly naše chování. Po třiceti letech klimatických diskuzí podle všeho stále plně nechápeme, co je v sázce. Ale čas nám ubíhá. Příroda opustila geologickou rychlost změny a nyní se mění rychlostí na lidské úrovni. My ale stále reagujeme v geologické škále.

Možná nová slova nepotřebujeme. Možná to, co se děje, dokážou zachytit naše nejstarší slova a nejstarší příběhy. Dějiny mají své místo, když lidé konají lidské skutky. Bojují o území, moc a ideje. Mytologie má své místo, když se mění základní kameny přírody. Když obloha získala měsíc, když byla stvořena země a hvězdy. Když byl bohům ukraden oheň. Mytologie nám vypravuje o časech velké povodně, začátkách a koncích světů. Nyní, když otrásáme zemskými základy, se smrtelní vůdci lidí scházejí a debatují o tom, jestli se země oteplí o 1,5 °C, nebo 2 °C. Živáme u toho, jako by to bylo něco nudného a kromobyčejného. Ale Čingischán, Ramses II., Caesar, Napoleon ani Stalin si nikdy nemysleli, že by mohli zvýšit teplotu planety nebo změnit chemii oceánů. Pokles oceánské pH z 8,1 na 7,7 se může zdát malý. Ale jedná se o největší změnu v chemii naší planety za 50 milionů let. Člověk žijící dnes

může během svého života zaznamenat větší změny v oceánech než nejen za celou lidskou evoluci, ale desetkrát delší dobu. Taková změna nejsou dějiny, to je mytologie.

4. Oheň a Prométheovo prokletí

Postavou dvacátého století, která se patrně nejvíc blíží mytologické existenci, je Robert Oppenheimer. Podle řecké mytologie Prométheus ukradl ze samého vrcholku Olympu bohům oheň a přinesl jej lidem. Oppenheimer pronikl hluboko do nejmenší jednotky hmoty a přinesl světovým vůdcům jadernou bombu, mocnější než sopka. Omylní vůdcové získali božskou sílu, kterou mohou nechat vybuchnout celou planetu. Potenciálně ničivější než všichni tyrani v lidských dějinách dohromady. V porovnání s tím měl Prométheus jenom mdlý plamínek.

Vědci tvrdí, že Oppenheimer spustil novou éru geologických dějin. Radiace po testu Trinity vytvořila vrstvu, kterou bychom mohli chápat jako počáteční bod antropocénu. K 16. červenci 1945 byla naše stopa formálně měřitelná na všech površích země, na všech půdách, všech kamenech a kovech. Člověk začal ovlivňovat Zemi stejně jako hlavní geologické jevy. Jen hrstka lidí měla moc zničit veškerý život. Zároveň však ostatní lidské aktivity narostly do takových rozměrů, že poválečná léta získala označení „velké zrychlení“. Od té doby se dopad člověka na zemi exponenciálně zvýšil, zatímco biodiverzita současně zaznamenala opačný trend. Jako bychom s každou novou značkou přicházeli o jeden druh: Apple[®]. Tiger[®]. Amazon[®].

Sám Oppenheimer si, když poprvé spatřil výbuch bomby, uvědomoval mytický kontext svých činů. Prohlásil:

Věděli jsme, že svět nebude jako předtím. Pár lidí se smálo, pár jich plakalo. Většina ani nehlesla. Vzpomněl jsem si na verš z hinduistického písma Bhagavadgíta: *Nyní se stávám Smrtí, ničitelem světů.*

Má generace měla z Oppenheimerova objevu opakující se noční můry. Byly naše obavy zbytečné? Nebo jsou naše obavy důvodem, proč svět přežil? Fotografie Hirošimy a slova *nukleární zima* a *jaderný spad* visely nad mým dětstvím jako temné mraky. Byla to velmi mocná slova. Nebyl v nich žádný bzukot, žádný bílý šum. Nyní to vypadá, že se Oppenheimera tolik nebojíme. Naše současné ohrožení přichází od starého dobrého Prométhea. Ukradl bohům oheň a bohové pravděpodobně věděli, že nad ním nebudeme schopni vládnout. Vidíme slova jako 415 ppm CO₂, slova jako „emise“ a 35 Gt. Ta jsou však velmi vágní. CO₂ je neviditelné a 35 gigatun něčeho neviditelného je v podstatě nic. V tom případě by mělo smysl použít starší slova jako OHEŇ. Většina emisí pochází z neviditelných ohňů schovaných v autech, továrnách a elektrárnách. Oheň je za veškerou naši činnost, a přesto prožijeme den, aniž bychom spatřili jediný plamen. Vidíme provoz, ale ne oheň v motorech. Ve zprávách vidíme, když se vznítí ropný tanker, vidíme to spoušť, ale neuvědomujeme si, že všechna ta ropa měla beztak shořet.

Když v roce 2010 na Islandu vybuchla sopka Eyjafjallajökull a uzavřela evropský vzdušný prostor, každý den uvolnila asi 150 000 tun CO₂. Lidské emise činí přibližně 100 milionů tun denně. Pokud tedy převedeme lidskou činnost na výbuchy sopek, uvidíme, že lidské emise jsou jako 666 takových sopek. (Omlouvám se za to nesvaté číslo, pouze jsem provedl výpočet.) Pokud se zeptáte geologa, kdy na zemi najednou vybuchovalo 666 sopek, den po dni, týden po týdnu, měsíc po měsíci, rok po roce, bude se muset vrátit o miliony let nazpět, do dob velkých rozvrátů všech zemských systémů. Přesně to se děje nyní. Bohové nejspíš jednali správně, když Prométhea za krádež ohně potrestali. Roznítily jsme největší plameny,

které naše planeta kdy spatřila. Při pohledu na tyto plameny se musíme ptát jako Oppenheimer: Stali jsme se Smrtí, ničiteli světa?

5. Kardashianizace oceánů

Slova považujeme za samozřejmost a zapomínáme, jak dlouho může trvat jim porozumět. Island byl 600 let kolonií Norska a následně Dánska a ve škole jsme se učili, že po celou dobu jsme usilovali o nezávislost, až jsme roku 1918 konečně uspěli. V roce 1809 však došlo ke zvláštní události. Rozhořel se spor mezi britskými obchodníky s mýdlem a místní dánskou správou na Islandu, která vyústila v to, že obchodníci dánské správce zajali. Jørgen Jørgensen, dánský dobrodruh a překladatel na britské lodi se stal dočasným vládcem Islandu a vydal radikální prohlášení: „Island je svobodná země, nezávislá na dánské vládě.“ Pro moderní posluchače by toto mohlo znít jako logické přání kolonizovaného národa. Mělo to však háček. Žádný Islandčan tehdy o svobodu ani nezávislost nežádal. Jørgen byl hluboce ovlivněn ideály francouzské revoluce, ale texty o svobodě, demokracii a bratrství se na Island v podstatě nedostaly. V důsledku toho měla jeho slova malý nebo žádný význam. Jørgen se prohlásil za dočasnou hlavu Islandu, dokud nebudeme mít ústavu a parlament, nejpozději do července 1810, „kdy chudí a obyčejní lidé budou mít stejný podíl na moci jako bohatí a mocní“.

Jørgen na Islandu – a téměř všude jinde na světě – předběhl svou dobu. Osmdesát osm procent islandských farmářů byli chudí bezzemci. Představa, že by měli být rovni bohatým, pro ně byla nerealistická a směšná. Jørgen chtěl odstranit monarchii, ale pro takového člověka jsme neměli slovo. Byl to „ne-král“? A tak se mu říkalo „Jørgen, král psích dní“ (tedy král vrcholného léta). Byl to vzácný případ, kdy ve stejný den došlo k představení a realizaci revoluční myšlenky.

Tehdejší apatie Islandčanů Jørgena zklamala. Dostali jsme svobodu, ale nijak jsme o ni nestáli. Hrdinové v boji za svobodu se narodili kolem roku 1809. Přišli se stejnými slovy, která inspirovala Jørgena, a ač již dosáhli středního věku, stejně byly jejich myšlenky považovány za radikální. Chtělo to 100 let básní, písní a esejí, než myšlenky nezávislosti získaly svůj plný náboj.

Dnes máme mnoho slov, které jsou nám stejně nové jako demokracie pro Islandčany v roce 1809. Termín „acidifikace oceánů“ je jedním z nich. Byl vytvořen v roce 2003 atmosférickým vědcem Kenem Caldeirou. Vysvětluje, jak hodnota pH v oceánech klesá, protože absorbují okolo 30 % CO₂, který vstupuje do atmosféry. Očekává se, že během tohoto století dojde k poklesu pH z 8,1 na 7,7. Tato změna by mohla narušit celý ekosystém. Jedná se o jednu z nejrychlejších a nejzásadnějších změn v chemii naší planety za posledních padesát milionů let. Acidifikace oceánů je tedy největší slovo na světě. Poprvé se tento obrat objevil v islandštině tiskem v roce 2006. Potom znovu jednou v roce 2007 a v roce 2008 ani jednou. Za rok 2011 se toto slovo vyskytlo pětkrát, zatímco „Kardashian“ sto osmdesátkrát. Kardashianizace oceánů.

„Acidifikace oceánů“. Mám pocit, že tomu slovu rozumím, ale nejspíš mu nerozumím. Je obrovské jako všechna hejna sledů a vranek, ústřic, fytoplanktonu a vorvaňů dohromady. Jsme jako Islandčané za Krále psích dní. Viděli jsme bezpočet životaschopných řešení, která by byla ku prospěchu všech obyvatel Země, nyní i v budoucnu, ale uvítali jsme je jako farmář v roce 1809, který dostal do rukou svobodu, ale nevěděl, co si s ní počít. Léta 2050 nebo 2100 jako by nás vůbec nevzrušovala.

Trvalo nám 100 let, než jsme pochopili, co je to demokracie, a stali se nezávislími.

Demokracie věří tomu, že veřejnost je s to pochopit složité problémy a hlasovat o nich. Vědci

nám řekli, že až doteď jsme hlasovali proti oceánům, ledovcům a našemu klimatu, v posledku proti budoucím generacím. Už nám nezbývá mnoho času, dokážeme zvolit k moci lidi, kteří budou kormidlovat svět správným směrem?

Z angličtiny přeložil Filip Krajník